

ESKİ ERCİŞ ÇELEBİBAĞI SELÇUKLU MEZARLIĞI KAZILARI

Eski Erciş, bugünkü ilçeye 10 km. uzaklıkta, Adilcevaz karayolu güzergâhında, Çelebibağı Kasabası'nın güneyinde bulunmaktadır. 1070 yılında Sultan Alparslan tarafından Selçuklu topraklarına katılmış, Ahlatşahlar döneminde Ahlat'tan sonra önemli bir yerleşim merkezi olarak ün yapmıştır. XIV. yüzyılda Karakoyunlu Devleti'nin başkenti, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra da Van Beylerbeyliği'ne bağlı bir Osmanlı sancağı olarak tarihi seyrini sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin de işaret ettiği gibi¹ XVII. yüzyıldan itibaren Van Gölü'nün tehdidi altında bulunan Erciş Kalesi, 1840'ta meydana gelen depremde harap olunca terk edilmiştir². Aynı tarihte arazisinin bir kısmı, 1993 yılından itibaren de ayakta kalan sur duvarlarının üst kısımları dışında tamamı sular altında kalmıştır.

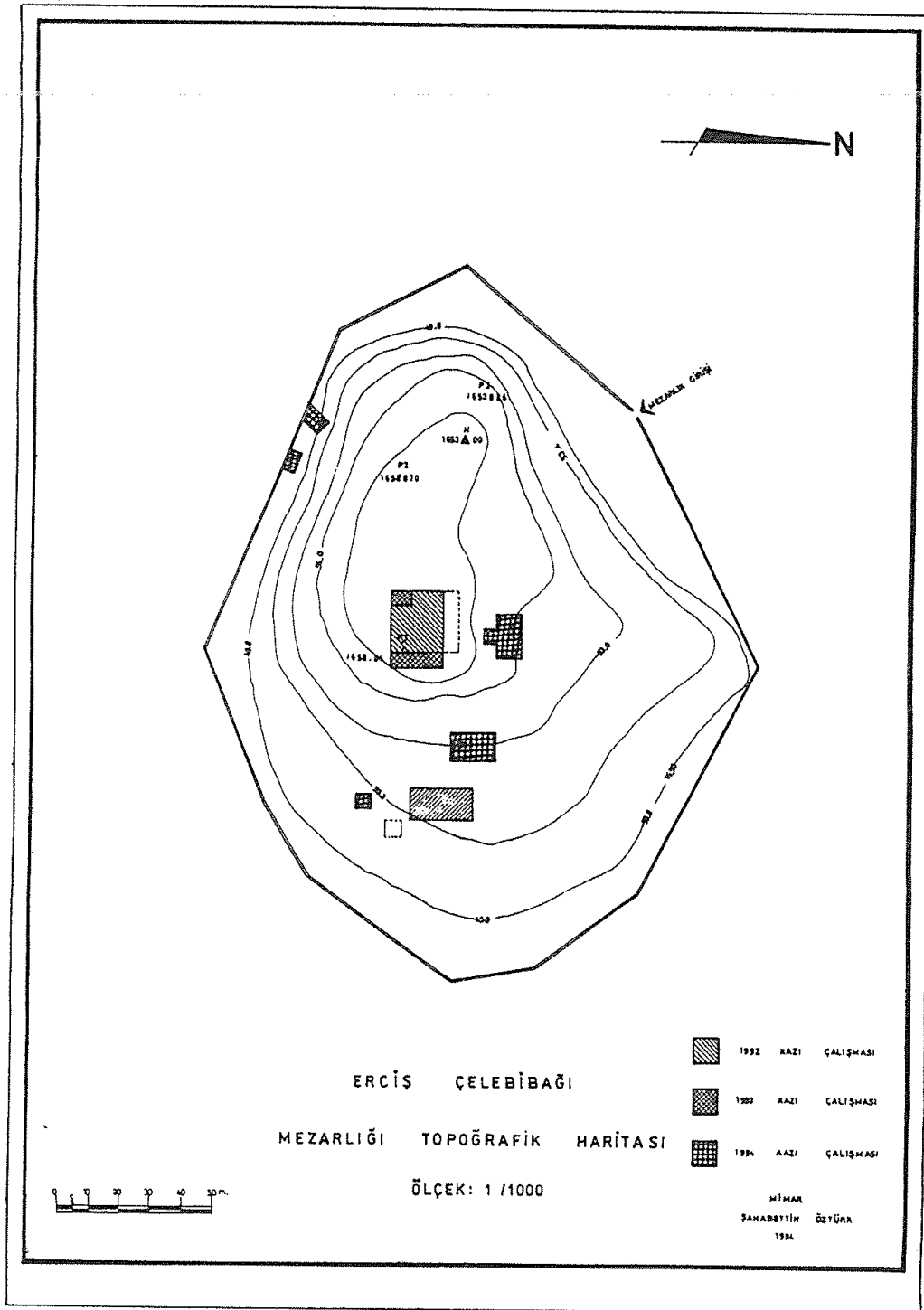
Tarihi Çelebibağı Mezarlığı, Eski Erciş'in 1.5 km. batısında bulunmaktadır. Bir kutsal alan olarak İlk Tunç Çağı'ndan 1992 yılına kadar kullanılan mezarlık 6000 m² lik bir alanı kaplamakta idi. Çelebibağı Belediyesi tarafından etrafı duvarlarla çevrilmiş, ancak Van Gölü'nün yükselmesi sonucu bu duvarlarla birlikte mezarlığın da bir bölümü sular altında kalmıştır. Bugün tepe noktası göl seviyesinden³ 6 m. yükseklikte küçük bir adacık durumundadır (Res.1) (Şek.1).

¹ E.Çelebi, "...Bazı seneler Van Gölü ilkbaharda yükselip taşınca bu kale yedi-sekiz ay su içinde kalır. Sadece Adilcevaz tarafında incecik bir yol kalır" demektedir. *Seyahatname*, III, İstanbul, 1974, s.1205.

² Erciş'in tarihçesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. İ.Esir, *El-Kâmil fi't-Târih*, V, s.160; VI, s.125-126; VIII, s.197-234; IX, s.94; Belâzürî, *Fütuhü'l-Büldân* (M.Fayda Terc.), Ankara, 1987, s.203,207-208; Taberî, *Tarih*, III, Kahire, 1963, s.1409,1508-1510; A.Nevâî, *Tarih-i Güzide*, Tahran, 1339, s.391-398; *Arisdagues Histoire d'Armenie*, Paris, 1864, s.90-101; E.Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (F.İşıltan Terc.), İstanbul, 1970, s.55-57; M.Canard, *Histoire de la Dynastie des H' amdanides de Jazire et de Syrie*, I, Paris, 1954, s.441-485; A.Ş.Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932, s.12-13,60; A.Sevim, *Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi)*, Ankara, 1987, s.15-28,31,51; B.Darkot, "Erciş" md. *İ.A.*, IV, s.285-286; F.Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara, 1984, s.42-45, 50, 53-59, 112-160; *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1990, s.47-64; O.Aslanapa, "Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi (A.Ü.İlâhiyat Fak.)*, Ankara, 1957, s.105-109; B.Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1972, s.24-26; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s.164,180-186; P.Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s.115-116; *Van Vilâyeti Salnamesi*, 1315, s.166-170.

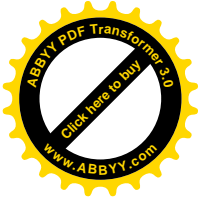
³ 1993 yılından önce 1648.75 m. olan Van Gölü'nün su seviyesi, DSİ Van Bölge Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre 28.08.1995 tarihi itibarıyla 1650.32 m.ye yükselmiştir.

Abdüsselâm Uluçam

Şek. 1- Çelebibağı Mezarlığı.

Üniversitemizin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü ile Van Gölü çevresi Tarihi Eserleri ve Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi elemanlarınca yapılan

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

yüzeysel araştırmaları sonucunda, Kale'deki Kara Yusuf Külliyesi ile Çelebibağı Mezarlığı'nda kazı yapılmasına karar verilmiş, ancak suların yükselmesiyle çalışmalar yalnızca mezarlıkta sürdürülebilmiştir.

Van Müze Müdürlüğü Başkanlığında, 1992 yılında başlanan arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmaları dört yıl sürmüştür. Prof.Dr. Abdüsselâm ULUÇAM'ın bilimsel sorumluluğunda yürütülen çalışmalar, Ortaçağ kültürü ve arkeolojisine gönül vermiş özverili bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Giderlerinin tamamını karşılayan Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü başta olmak üzere, desteği ve emeği geçen tüm kişi ve kuruluşlara tekrar teşekkür etmek, bilim ve kültür adına bir vefa borcu olsa gerekir.

Topografik haritasının çıkarılması sırasında yapılan yüzeysel araştırmalarında mezarlıkta in-situ durumda yüzeyde 41, kısmen toprak altında 58 olmak üzere 99 adet sanat değeri olan mezar taşı ve sanduka tesbit edilmiştir. Yüzeydeki en eski mezarlar, mezarlığın tepe noktasında olup Selçuklu Dönemi'nden kalmıştır. Kapaklı sanduka tipindeki bu mezarların taşları yıkılmış, bir bölümü toprak altına gömülürken bir kısmı da daha sonra yapılan mezarlarda kullanılmıştır. Mezarlığın bu kesimine son zamana kadar cenaze gömüldüğünden, kûfi harfli Selçuklu sandukalarının yanında, kavuklu Osmanlı mezar şahidelerini ve lâtin harfleriyle yazılmış günümüz mezar taşlarını birarada görmek mümkündür.

Mezarlığın kuzeydoğu bölümü çökmüş, üzerinde vaktiyle mevcut olan mimarî yapıların temel ve duvar kalıntıları ortaya çıkmıştır. Güney ve doğu kısımlarında yoğunlaşan mezarların, şahide biçimleri ile üzerindeki süsleme ve yazı karakterleri XIV-XV. yüzyıl Karakoyunlu dönemine işaret etmektedirler. Bazılarında isim ve ölüm tarihleri mevcuttur. Şahideli Karakoyunlu mezarlarının çoğu define avcıları tarafından tahrip edilmiştir. Koç ve koyun şeklindeki mezar taşlarından geriye kalan ikisi Van Müzesi'ne götürülmüştür.

Kazı boyunca, mezarlığın oluşumu ile üzerinde taşıdığı kültür varlıkları hakkında somut bilgi edinmek amacıyla 6 değişik alanda çalışma yapılmıştır.

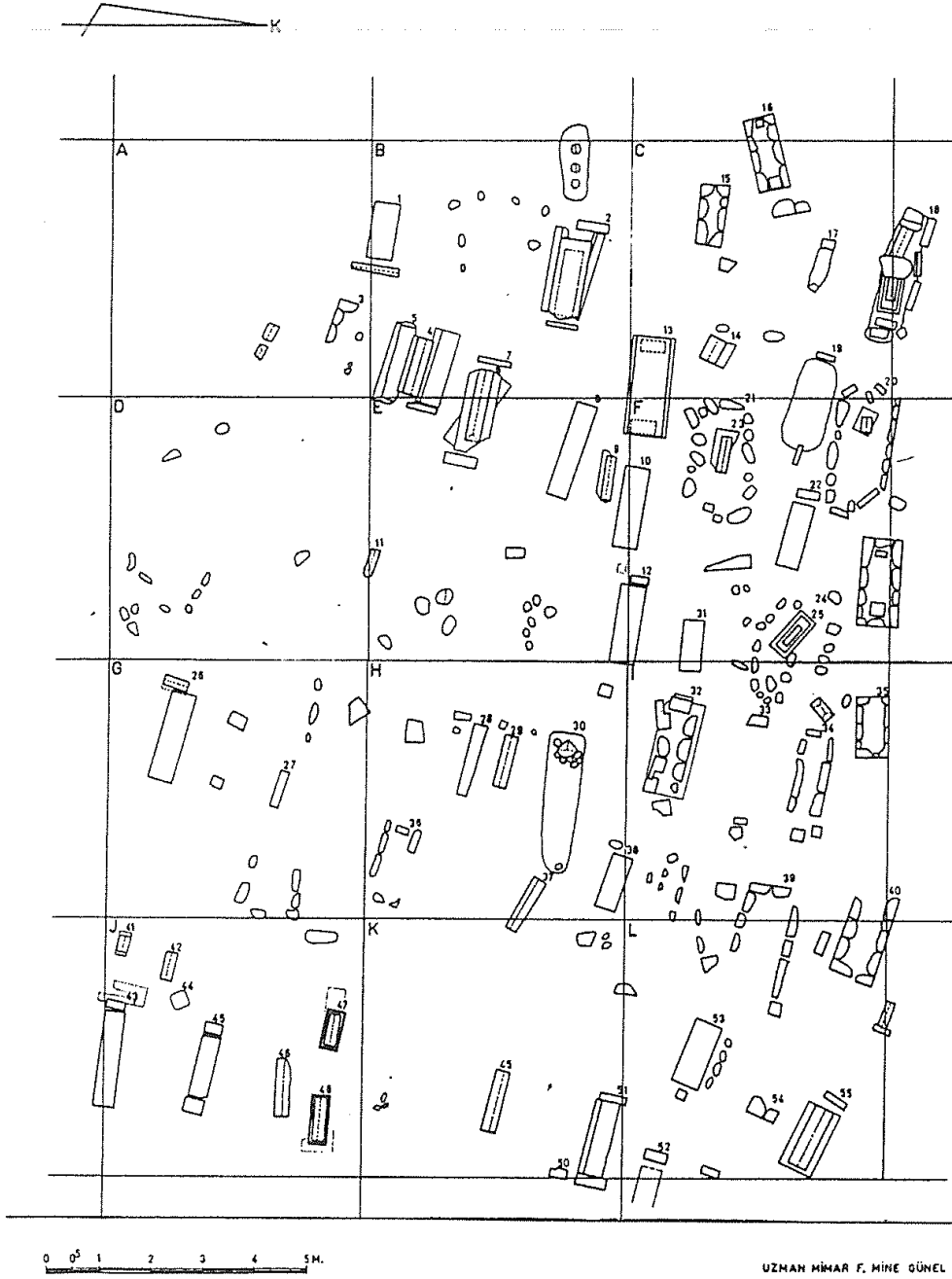
1992 YILI KAZILARI:

Başlangıçta, Selçuklu mezarlarının bulunduğu tepe noktası pilot bölge seçilerek 15x20 m² lik bölümün açılması kararlaştırılmıştır. Mezar boyunca yükselen ot ve çalıkların temizlenmesinden sonra kazı sahası 5x5 m.lik karelere bölünerek taşlar numaralanmış ve in-situ plâni çıkarılmıştır. Bu kareler güneybatıdan başlamak üzere, A, B, C, L harfleriyle tanımlanmıştır. C, F, I, ve L karelerinde yeni mezarların yoğunluğu göz önünde tutularak, buradaki çalışmaların gelecek mevsimlerde sürdürülmesi uygun görülmüştür. Diğer 8 kare içinde, 8 piramidal; 4 düz; 4 şahideli; 3 kapaklı sanduka ile 4 adet yeni mezar olmak üzere toplam 23 mezar tespit edilmiştir (Şek.2).

A karesinden itibaren 0.30 m. derinliğinde toprak açılmaya başlanmış, B/4-5 ve E/6-7 no'lu mezarların etrafında düzgün döşenmiş taşlar ortaya çıkınca, mezarların

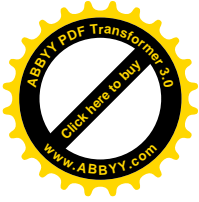
Abdüsselâm Uluçam

ERCİŞ ÇELEBİBAĞI MEZARLIĞI İNSITU PLANI (ÇM-92)

Şek. 2- ÇM-92/K-1 İn-situ planı.

çevresinde bir platform oluşturulduğu anlaşılmıştır. Döşeme taşlarının üst yüzleri (0) kabul edilerek A, B, C, D, E, G ve H karelerinin aynı seviyede açılmasına devam

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

edilmiş, D karesinde sekizgen plânlı bir yapı kalıntısı bulununca, açma güneye doğru kaydırılmıştır.

Sekizgen plânlı yapının temel-zemin seviyesini bulmak amacıyla duvar dış yüzünü takiben sondaj yapılmış, yüksekliği 0.33 m. olan iki taş sırasından sonra temele ulaşılmıştır. Yapının içinde, yıkıntı halindeki tuğla ve iç bükey taşların kaldırılmasıyla düzgün kesme taştan yapılmış zemin döşemesi ortaya çıkmıştır.

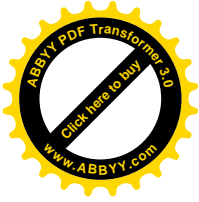
D, G, J ve K karelerinin açılması sırasında iç yüzlerindeki taşları alınmış düzgün duvar kalıntıları bulunmuş, dış yüzleri takip edilince J karede birleşen köşesi ile bir yapının varlığı anlaşılmıştır. Güney duvarı içten -0.62 m. kotuna kadar açılınca G-27 no'lu taşın mihrab olduğu anlaşılmıştır. Zemin ve temel seviyesinin tespiti için aynı duvarın sekizgen yapıya yakın köşesinden sondaj yapılarak -0.73 m. kotunda temel taş sırasına ulaşılmıştır. Mihrabın bulunduğu duvardan itibaren iç mekân zemine kadar 2 m. genişliğinde açılarak diğer duvarlar da ortaya çıkarılmış, ancak H karede yeni mezarlar olması sebebiyle tamamı boşaltılamamıştır (Res.3). Yapının kuzeydoğu köşesinde, 80 cm. genişliğinde iki basamaklı merdivenle inilen bir kapı açıklığı bulunmuş, kapı sövelerine ait üzeri demir çivili ahşap parçalarına rastlanmıştır. Mihrabından dolayı yapıya bir ön tanı olarak "Mescid" adı verilmiştir.

G-26 no'lu sanduka ile sekizgen yapının açılması sırasında kazı alanının güneyinde başka bir yapı kalıntısının varlığı anlaşılınca, bu alanın da kazılması kararlaştırılmıştır. Çalışmalar sonunda, -080 m.kotunda iki lahit bulunmuş alan genişletilince üst zemin seviyesinde iki yeni mezarla sonuçlanan kare plânlı, düzgün kesme taş duvar örgülü bir mezar mimarisi kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Duvarlar iç ve dıştan açılarak yapı meydana çıkarılmıştır.

Bu mevsim kazılması plânlanan alanın diğer kısımları, sanduka platform taşları seviyesinde açılarak mezarların toprak altında kalan kısımları ile çevreye dağılan parçaları bulunmuştur.

Kazı sonucu ortaya çıkan mimarî yapılarla mezarlara ait parçaların korunması ve orijinal görünümlerine kavuşturulması amacıyla bir takım onarım ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Sekizgen yapının kuzey ve batı duvarlarının dış yüzleri; mescid (?) duvarlarının güney ve doğu yüzleri ile kuzey duvarı, orijinal taşları bulunarak ikinci taş sırası seviyesine kadar tamamlanmıştır. Güneydeki kare mezar anıtı dahil duvarların üstleri, -bir kısmı zamanla oluştuğu biçimde- sıkıştırılmış toprak tabakasıyla kaplanarak korunmaları sağlanmıştır. Sekizgen yapı ile mescidin açılan kısımlarında, yeni mezarlar yapılırken kayan veya yerlerinden sökülen döşeme taşları yeniden düzenlenmiştir.

Kapaklı sandukaların yıkılmış olan yan yüzleri düzeltilerek vinç yardımıyla kapakları üstlerine yerleştirilmiştir (Res.4). B/6-7 no'lu sandukanın baş ve yan dikme -kanat- taşlarından birisi eksik olduğundan, kazı sahasından çıkan yaklaşık aynı boyuttaki dağılmış başka bir sandukaya ait dikme taşı onarım amacıyla geçici olarak sandukaya konulmuştur. J/46 no'lu sanduka vinçle kaldırılarak çökmüş durumdaki platform taşları düzeltilmiş sonra sanduka yerine yerleştirilmiştir. E/12, G/26 ve J/43 no'lu mezarların yerinden kayıp çöken şahide ve sandukaları ile üzerine oturduğu

Abdüsselâm Uluçam

platform taşları da düzeltilerek aslına uygun şekilde onarımları gerçekleştirilmiştir (Res. 5).

Kazı alanındaki diğer mezarların etrafa yayılan orijinal parçaları toplanarak geçici onarımları sağlanmıştır. İn-situ durumda görülen, ancak herhangi bir mezara ait olmayan moloz taşlar kazı alanı dışına çıkarılmıştır. Sanduka platform taşları baz alınarak toprak zemin sıkıştırılmak suretiyle çevre düzenlemesine gidilmiştir. Mescidin içindeki H/29 no'lu sanduka ile C/14 ve F/23 no'lu sandukalar E karesine taşınmış, diğer sandukalar yönünde boş alanlara yerleştirilmiştir. Onarımlar sırasında, mezar yapılarının ilk şekillerine bağlı kalınarak sanduka ve şahidelerin ayakta durması için, toprak içinde kalan kısımlarında mevcut zıvana ve kenetleriyle platform taşlarına tutturulmuş, etrafları toprakla sıkıştırılmıştır. Kırık ve eksik parçaların tamamlanması, fiziki görünüşü bozulan taşların onarımı gibi kimyevi yardımcı malzemeye müdahale gerektiren işlemler daha sonraki yıllara bırakılmıştır.

1993 YILI ÇALIŞMALARI:

1993 yılı kazı çalışmaları 09 Ağustos-09 Eylül tarihleri arasında 10 kişilik bilim heyeti ile 14 işçi tarafından yürütülmüştür. Göl suları yükselmeye başladığından, ulaşım at arabası ile sağlanabilmiştir. Çalışmalar, 1992 yılında kısmen ortaya çıkarılan yapının iç kısmından başlanarak, Güney Mezar Anıtı'nın batı yönünde kalan N, P kareleriyle aynı yapının doğu yönünde kalan T, U, V, X, Y plân karelerinde devam edilmiştir.

Daha önce ortaya çıkarılan yapının güneydoğusundaki bozulmuş çocuk mezarı kaldırılarak yeri () 0 kotunda düzeltilmiş, girişin kuzey tarafında bulunan platform şeklindeki kısım () 0 kotuna kadar kazılmıştır. Zemin seviyesine inildiğinde, yapının güney yönünde kapaksız bir mezar platformuyla, bunun hemen kuzey paralelinde kaba işlemeli bir sanduka ortaya çıkarılmıştır.

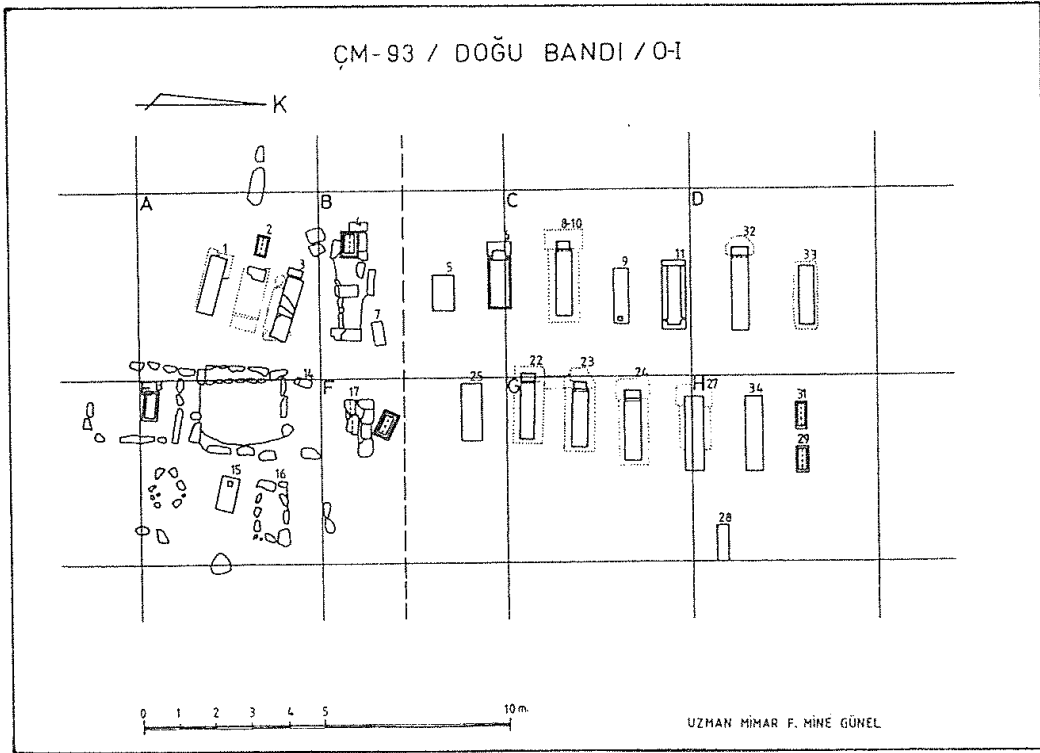
Sandukanın altında bir mezar olup olmadığını tespit etmek amacıyla sondaj yapılmış, -1.00 m.derinlikte ilk kez soyulmamış halde İslâm dönemine ait bir iskelete rastlanmıştır. Mezarın ortaya çıkması üzerine işlemeli prizmal sanduka, sondajı yapılan mezarın üzerine konulmuş, 1992 kazı döneminde "Mescid" adı verilen yerin bir mezar anıtı olduğu anlaşılmış, yeni adlandırma ile "Kuzey Mezar Anıtı" denilmiştir.

ÇM-92/K-1 pilot alanın doğu kısmında 15x10 m² lik ikinci bir alanın in-situ plânı çıkarılarak T, U, V, X, Y karelerine bölünmüştür. ÇM-92/J karesindeki 45 no'lu sandukanın platform taşlarının kotu baz alınarak yapılan açmada, Y karesindeki şahideli sanduka ile bunun hemen güneyinde şahidesiz ve bezemesiz bir sanduka ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra X karesindeki, biri kaba şekilde ayrı bir üslupta işlenmiş şahideli, diğeri şahidesiz iki sanduka daha ortaya çıkarılmıştır.

Sekizgen Plânlı Mezar Anıtı'nın güney ve güneybatı yönündeki alanın in-situ plânı çıkarılarak M, N, O ve P kareleri olarak adlandırılmıştır. F ve N kareleri 5 nolu mezarın döşeme taşlarının kotunda düzeltilip tesviye edilmiş, alan dışından getirilecek eserler için hazır hale getirilmiştir.

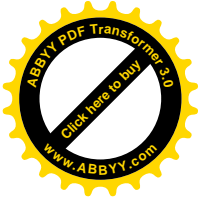
Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

Defineciler tarafından tahrip edilerek basın aracılığı ile gündeme giren ve kazı yapılmasına neden olan, mezarlığın doğu eteklerindeki Karakoyunlu mezarlarının yoğun olduğu 20x10-m² lik alanın karolajı in-situ plânı çıkarılarak batı kareden başlamak üzere A, B, C, D, E, F, G ve H harfleriyle adlandırılmıştır. Önce G karesinde yer alan 22, 23 ve 24 no'lu mezarların platform taşları (0) kotu alınarak 20x10 m² lik A, B, C, D, E, F, G ve H karelerinin kazısı tamamlanmıştır (Şek.3).

Şek. 3- ÇM-93/DOĞU-1 onarım sonrası planı.

ÇM-92/K-1 bandının kuzeyinde bulunan ve yine define avcıları tarafından kazılıp tahrip edilen bir harç blokundan hareketle bir sondaj yapılmıştır. İlk aşamada harç blokunun kuzeybatısında iki sıra düzgün taşlardan örülmüş duvar kalıntısına rastlanınca, kazıya bu yönde devam edilmiştir. Yapılan takipte batı ve kuzey duvarının bir kısmı temel taşıyla birlikte iki sıra halinde, duvarlarıyla bir yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Güneydoğu köşesi de bulunup ölçüsü alındığında 9.60 x 7.90 m. ölçülerinde bir yapı olduğu anlaşılmış, iç kısmında ve duvarlarının üstünde yeni mezarlar olduğu için çalışmalar daha sonraki kazı dönemine bırakılmıştır. Bu alana da ÇM-93/K-2 kodu verilmiştir. 1993 yılı çalışmaları restorasyon ağırlıklı olduğu için etüdürlük ve envanterlik esere rastlanılmamıştır.

Abdüselâm Uluçam

ONARIM ÇALIŞMALARI:

1993 yılında kazıdan çok restorasyona ağırlık verilmiştir. Önce Kuzey Mezar Anıtı'nın açılan kısımları onarılmış, mihrabın yakınında bulunan mezar platformu düzeltilerek üzerine ÇM-92/G karesinde bulunan ve ölçüleri uyan 57 no'lu prizmatik sanduka yerleştirilmiştir. Yapının duvarlarında eksik olan taşları bulunarak onarımı yapılmıştır.

Sekizgen plânlı yapı ile Güney Mezar Anıtı'nın da duvarları tamamlanarak Güney yapının giriş kapısı ve zemini yeniden düzenlenmiştir (Res.6).

ÇM-93/DOĞU I Bandı'nın güneyinde yer alan ve büyük bir kısmı toprak altında bulunan çiçekli kûfî kitâbeli mezartaşları açığa çıkarılmıştır. Açma esnasında mezarın kuzey yönünde aynı özellikleri veren ikinci bir mezar bulunmuş, her iki mezar da koruma amacıyla ÇM-92/A karesine taşınarak yerleştirilmiştir. Bu mezarlar üzerlerindeki kitâbelerin Samerra B üslûbunu vermesi bakımından önemlidir.

Sekizgen Yapı'nın güney ve güneybatısında yer alan $10 \times 5 \text{ m}^2$ lik N ve P kareleri 1992 kazı alanı kotunda tesviye edilip düzeltilmiş mezarlıktan toplanan çocuk sandukaları buraya yerleştirilmiştir. Bu sandukalar 41, 42, 47, 71, 72, 73, 74, 75 ve 80 no'lu mezarlardır. Mezarlık alanının güneybatısında bulunan tek şahideli Selçuklu sandukası A karesine taşınmıştır.

45 no'lu mezarın platform taşları baz alınarak kazılıp tesviyesi yapılan bu alanlarda, güney türbenin doğu duvarının açması 1.00 m.ye kadar genişletilerek iki taş sırasından oluşan duvarların dışarıdan daha rahat görülebilmesi sağlanmıştır. 45 no'lu sandukanın doğusunda açığa çıkarılan 61 no'lu şahideli sandukanın platform taşları uygun şekilde düzeltilerek sandukası ve şahidesi yerleştirilmiş, güney paralelindeki yazısız ve süslemesiz sanduka da platform taşları ile birlikte yeniden düzenlenmiştir. 60 no'lu bu sandukanın güneyinde bulunan 83 ve 84 no'lu sandukalar da düzeltilerek onarımları gerçekleştirilmiştir (Res.7).

Define avcılarının tahrip edip yerlerinden söktüğü 8 no'lu şahideli sanduka platform taşları düzeltilerek C karedeki yerine yerleştirilmiştir. Bu mezarın yanında ters çevrilmiş halde duran, üzerinde kılıç ve balta motifleri bulunan sanduka da platform taşları düzenlenerek onarımı yapılmıştır. Bu sandukanın kuzey paralelinde bulunan yazısız ve süslemesiz, dört tarafı düz dikme taşlarla elde edilen sanduka onarılmış, Doğu Bandı'nın doğusundan nakledilen şahideli sanduka koruma amacıyla D karesine taşınmıştır.

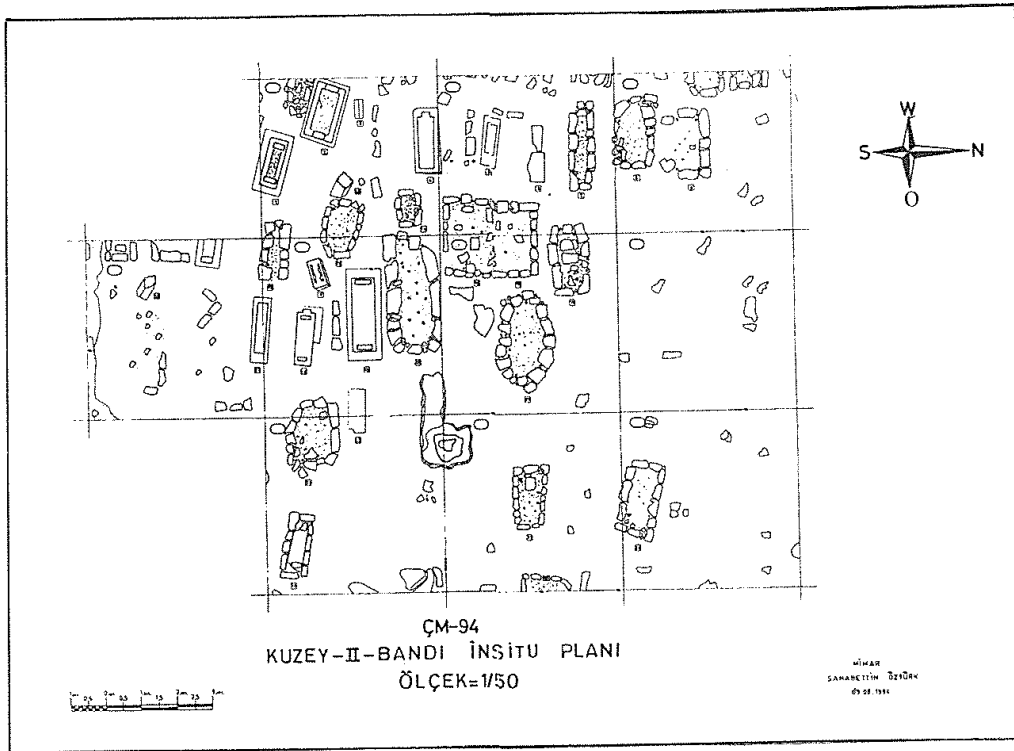
Doğu Bandı'nın G ve H karelerinde bulunan 22, 23, 24 ve 27 no'lu sandukalar (0) koduna uygun olarak restore edilmiş, alanın doğusundan getirilen iki yanı onar mihrab nişileriyle bezeli 34 no'lu şahidesiz sanduka, kazı alanına taşınmıştır. Ayrıca alan içindeki çocuk mezarları düzeltilmiştir.

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

1994 YILI KAZILARI:

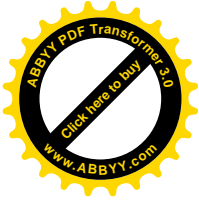
1994 yılı kazı çalışmaları 08 Ağustos-03 Eylül tarihleri arasında 11 kişilik bilim kurulu, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü ile Restorasyon Programı'ndan 18 öğrenci ve 12 işçinin katıldığı kalabalık bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.

1993 yılından itibaren yükselmeye başlayan Van Gölü suları, birkaç parça sur duvarı dışında Eski Erciş'i tamamen haritadan silerken, bugünkü göl seviyesinden 6 m. daha yüksek olan mezarlık da tam bir adacık durumuna gelmiştir. Bu yüzden ulaşım güçleşmiş, kazı alanı ve Çelebibağı arasındaki mesafe ancak kayıkla kat edilebilmiştir (Res. 1-2). Mezarlıkta ot temizliğiyle başlayan çalışmalar, tarih ve mimarî değeri olan grup mezarların bulunduğu üç yeni alanla, 1993 yılında temeli ortaya çıkarılan kuzey-II bandındaki yapıda sürdürülmüştür. Ayrıca tepenin oluşumunu anlamak amacıyla 2 sondaj açılmış, değişik bölgelerdeki şahideli mezarların onarımları gerçekleştirilmiştir. Su altında kalması muhtemel nitelikli mezar taşlarının bir kısmı yukarı alanlara taşınmış, 1992 ve 1993 yıllarında geçici onarımları yapılan bazı mezarlar yeniden elden geçirilmiştir (Şek.4).

Şek. 4- ÇM-94/K-2 İn-situ planı.

1993 kazı mevsiminde yapılan araştırmalar sırasında, düzlenmiş bir alanda şahidelerinin üst kısımları kırılmış, sandukaları kısmen toprak altında kalmış mezarlara

Abdüsselâm Uluçam

rastlanmıştı. Küçük sondajlarla bazı örneklerin aynı tarihi taşıdıkları görülünce kazılıp ortaya çıkarılmaları kararlaştırılmıştır.

Bu amaçla ÇM-94/doğu-II bandı adı verilen alanın 10x15 m.ölçülerinde karolajı yapılarak 1/50 ölçeğinde in-situ plânı çıkarılıp içinde bulunan 17 mezar numaralanmış ve kazılmaya başlanmıştır. En düşük kottaki F plân karesi (0) baz alınarak 60 cm.lik katmanla B, C, E, F, kareleri aynı seviyeye getirilmiştir. C karedeki geç dönem mezarında görülen ve kuzey türbeye ait olduğu bilinen monogramlı kesme taşlar onarımında kullanılmak üzere yapının yanına taşınmıştır.

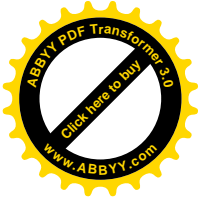
Doğu-II bandının B, C ve E plânkarelerinde bulunan 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13 ve 17 A numaralı şahideli mezarların sandukaları açığa çıkarılarak bandın zemin tesviyesi yapılmış, in-situ durumdaki düzensiz taşlar alan dışına taşınmıştır. Platform taşları (bu taşlar aynı zamanda lahit kapağı görevini de yapmaktadır) ile sanduka ve şahideleri göçen mezarlar caraskal yardımıyla kaldırılarak aslına uygun bir şekilde onarılmıştır. Alan dışında bulunan ve su altında kalması muhtemel mezarlardan tarihleri, doğu-II bandındaki mezarlara yakın olan 16, 17, 18, 19 ve 20 nolu örnekler C, F ve E karelerine taşınmıştır.

Kazı çalışmalarının sonlarına doğru, diğerlerine göre daha yüksek ve meyilli bir alanda bulunan A ve D karelerindeki 1, 9, 10, 14, 15 ve 21 no'lu mezarlar yerlerinde düzeltilerek restore edilmişlerdir.

1993 yılı çalışmalarında güneydoğu köşesi ortaya çıkarılan kuzey-II yapısı, doğu duvarı boyunca içten ve dıştan açılmaya başlanmış, temel taşı seviyesinde zemine ulaşılmıştır. Kuzeydoğu bölümü tahrip olduğundan, bu kısımda köşeye rastlanamamış, ancak batı duvarı bulunabilmiştir. Yapının içinde ve etrafında yoğun şekilde günümüz mezarları bulunduğundan, sistematik bir kazıdan çok tahmine dayalı sondajlarla sürdürülen çalışmalar sonucu, genel plânı hakkında bilgi verebilecek ipuçları ortaya çıkarılmıştır. ÇM-94/K-II koduyla isimlenen yapının I ve H kareleri kazılırken I.katmanda 3 eski mezara rastlanmış, batıdaki iki mezar arasında 8-10 cm. çapında ve 10-22 cm. uzunluğunda 2 ahşap-ağaç parçası bulunmuştur. Tamamen çürümüş olan parçalar yerinde resimlenip incelenmek üzere laboratuvara kaldırılmıştır.

Yapının güney duvarı önünde definecilerin veya yeni mezar yapanların tahribine uğramış lahitlerin, kapak taşları ve F karede döşeme taşlarına rastlanmış, G-H karelerinde doğuya doğru açı yaparak uzanan 1.25 m. kalınlığında düzgün taşlarla örülmüş bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Doğu duvarı boyunca, yapının dışında kül tabakası tesbit edilmiştir.

Ek mekanlarla da bağlantısı olduğu anlaşılan Kuzey-II yapısının ortaya çıkarılan duvarları, daha önce sökülmiş ve mezarlığa dağılmış monogramlı taşlar kullanılarak Ahlat Meslek Yüksekokulu Restorasyon Programı elemanları tarafından onarılmıştır. Açılan kısımlarda, 2 cm. çukurluğu yapan temel taşından itibaren eksik olan yerler iki taş sırası halinde tamamlanmıştır. Duvarların üzerine semer şeklinde sıkıştırılmış toprak örtülerek geçici korunmaları sağlanmıştır.

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

ÇM-94/K-II bandının güneyinde bulunan sütun biçimli şahidenin doğrultulması sırasında, zeminden -72 cm. derinlikte tuğlalar çıkmaya başlamış, alan genişletilince bu tuğlaların, içinden sütunun yükseldiği bir duvara ait olduğu görülmüştür. Dış yüzünden takip edilerek açılan duvar iki yönden de köşe yaparak doğuya yönelince, mimarinin üzeri tonoz örtülü bir mezar olduğu anlaşılmıştır. Mezarlıkta ilk defa rastlanan tuğla mezarın kalan şekliyle bozulmadan ortaya çıkarılması amacıyla K-II bandına 5x5 m.lik bir bölüm eklenerek karolajı ve in-situ plânı çıkarılmıştır (Şek.5). Kazının ilerleyen günlerinde akıt türünde, toprak altına yapılmış mezar ortaya çıkarılarak çizimleri yapıp resimleri çekilmiş (Res.8), sütun biçimli şahidesi yerine yerleştirilerek tahrip edilmemesi için tekrar toprakla kapatılmıştır.

Mezarlığın bulunduğu yığma (?) tepenin oluşumunu öğrenmek amacıyla, batı tarafta dalgaların kısmen yıktığı alanda iki sondaj gerçekleştirilmiştir.

3x5 m. ölçülerinde karolajı yapılan ÇM-94/S-I sondajında, II.katmandan itibaren siyah astarlı seramik parçaları bulunmuş, ancak IV.katmanda (-120 cm.) yoğun biçimde Müslüman mezarları -iskeletleri- çıkınca, sondaj çukuru doldurularak kapatılmıştır (Res.9).

I. sondajın 11 m. kuzeyinde, yine dalgaların açtığı büyük alanda 5x5 m.lik karolajla ÇM-94/S-II sondajı yapılmıştır. 30 cm.lik katmanlar halinde açılan ve -210 cm.ye inilen çalışmalar sırasında;

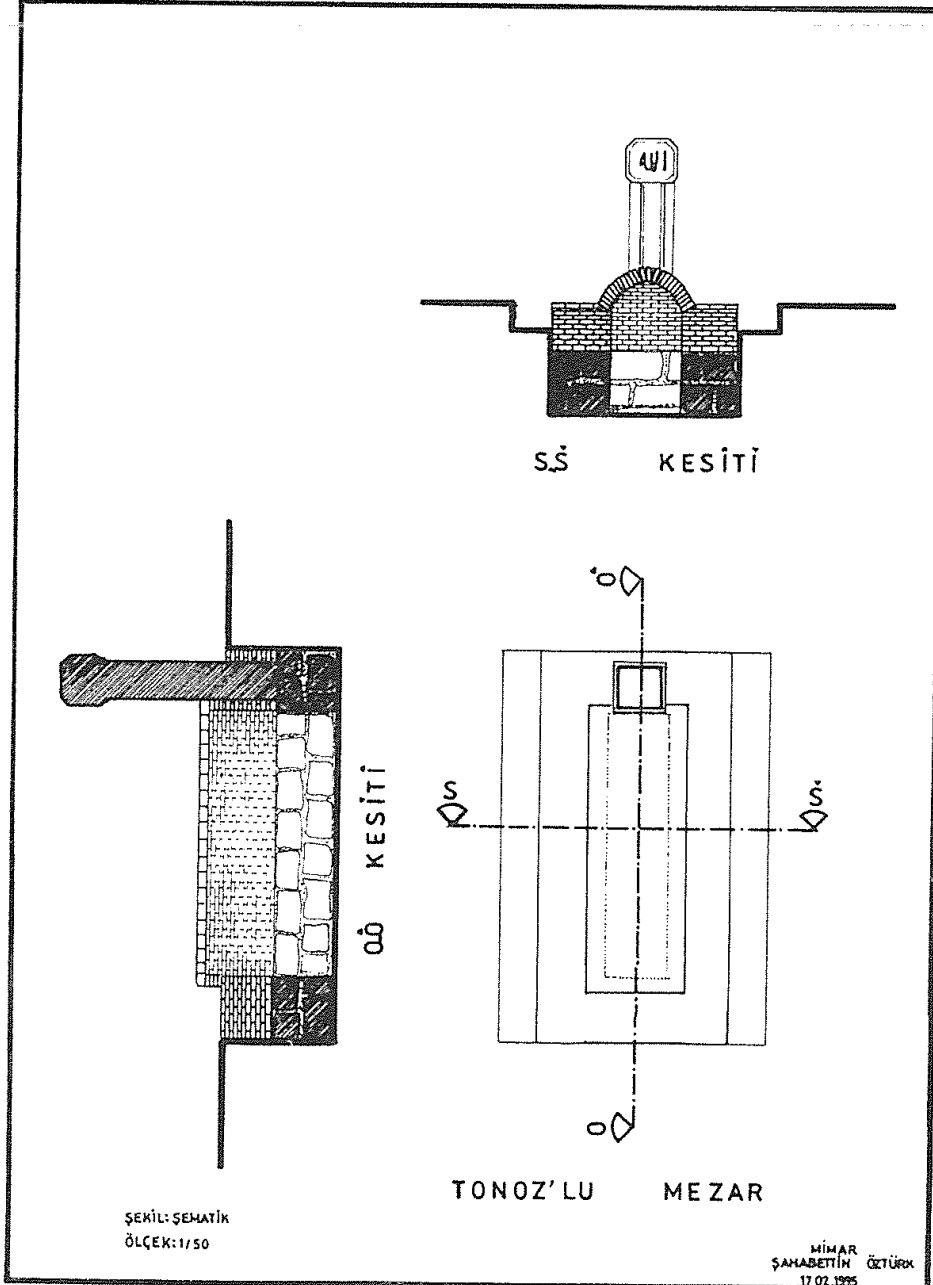
- I. katmanda A karede Ortaçağ seramiği,
- 2-3. katmanlarda siyah ve kırmızı astarlı seramik parçaları ile 5 adet müslüman mezarı (iskeleti),
4. katmanda doğu-batı doğrultusunda yatırılmış 3 adet müslüman iskeleti,
5. katmanda tuğla parçaları,
6. katmanda çoğu göçmüş düzensiz taşlardan yapılmış mezarlarla, içlerinde yakılmış ceset külleri,
7. katmanda etrafı taşlarla çevrilmiş içi kemik küllü dolu yanık urne, el değirmeni taşı ve armağan kabı ortaya çıkmıştır.

5. katmandan itibaren görülen, geç dönem mezarları açılırken tahrip edildiği anlaşılan tuğlalar alt katmanlara doğru bir duvar oluşturmaktadır. Cesetlerin topluca yakıldığı ocak niteliğindeki tuğlalar, dokusuna nüfuz eden sodalı göl suyu sebebiyle çamur şeklini aldığından, açılan kısımda korunması mümkün olmamıştır.

Üst katmanlardaki müslüman iskeletleri özenle yerlerinden toplanarak başka bir alana taşınmış, kremasyon mezarlarına ait seramikler de onarılmak ve incelenmek üzere önce laboratuvara taşınmış, daha sonra Van Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Sondaj çalışması yapılan alanın önüne ileriki yıllarda gölün dalgalarıyla tekrar yıkılmaması amacıyla, 0.50 m. yüksekliğinde, blok taşlardan oluşan bir çevre duvarı yapılmıştır (Res.10).

Abdüsselâm Uluçam

Şek. 5- Tuğla mezar.

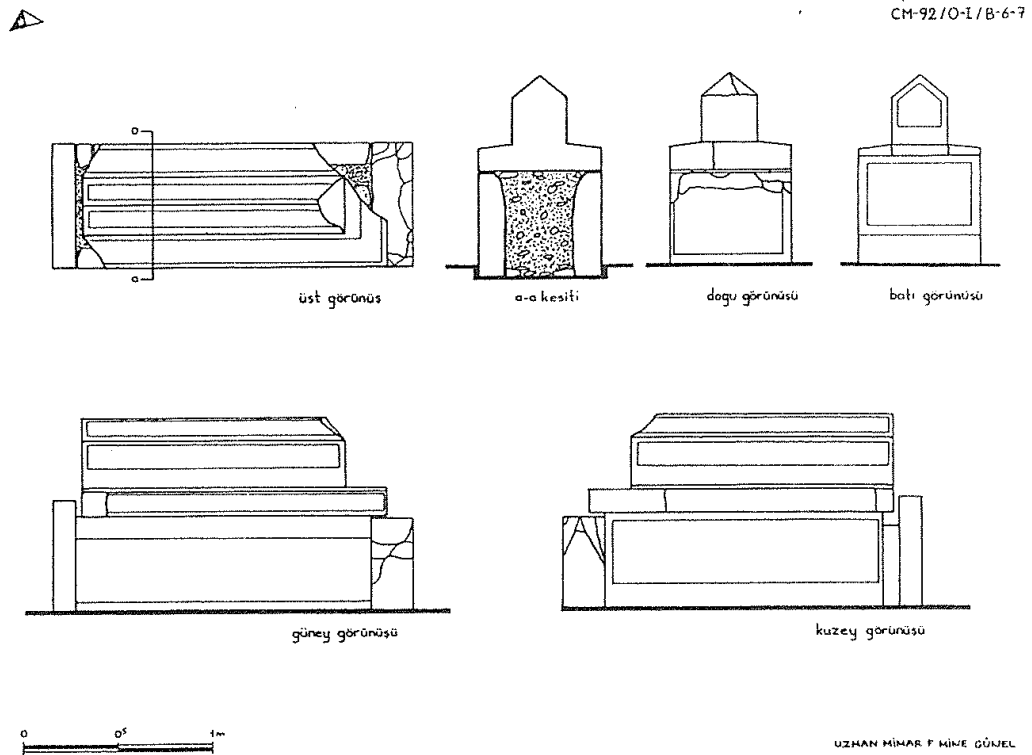
ALAN DIŞI ÇALIŞMALAR:

Karolajı çıkarılan bandlar şeklindeki geniş alanların dışında da kazı ve restorasyon çalışmaları sürdürülmüştür. ÇM-94/DOĞU III açmasında, 4x5 m.lik alanda bulunan 9,

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

10, 11 numaralı mezarların etrafı kazılarak platform, sanduka ve şahideleri tamir edilmiştir. ÇM-94/K-II A karedeki sütun biçiminde şahideli 13 no'lu mezarın, mezar çukuruna batmış sandukası, zemin seviyesine yükseltilerek şahidesiyle birlikte onarılmıştır.

Selçuklu Mezarlığı'nın batısında, yeni mezarların bulunduğu yamaçta, kabir çukuruna batmış kapaklı 2 sandukaya rastlanmıştır. AD-21 ve AD-22 numaralı sandukaların taşları caraskal yardımıyla 1,5 m. derinlikteki göçükten çıkarılarak, 3 m. kuzeyde oluşturulan platform üzerine yeniden yapılmıştır. ÇM-93/DOĞU I'ın güneyindeki ÇM-94/AD-1, 5, 6 no'lu mezarlar; mezarlığın doğu eteğindeki AD-13, 14, 15 numaralı şahideli sandukalar restore edilerek çevre düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir.

Şek. 6- Kapalı Sanduka Tipi mezar örneği.

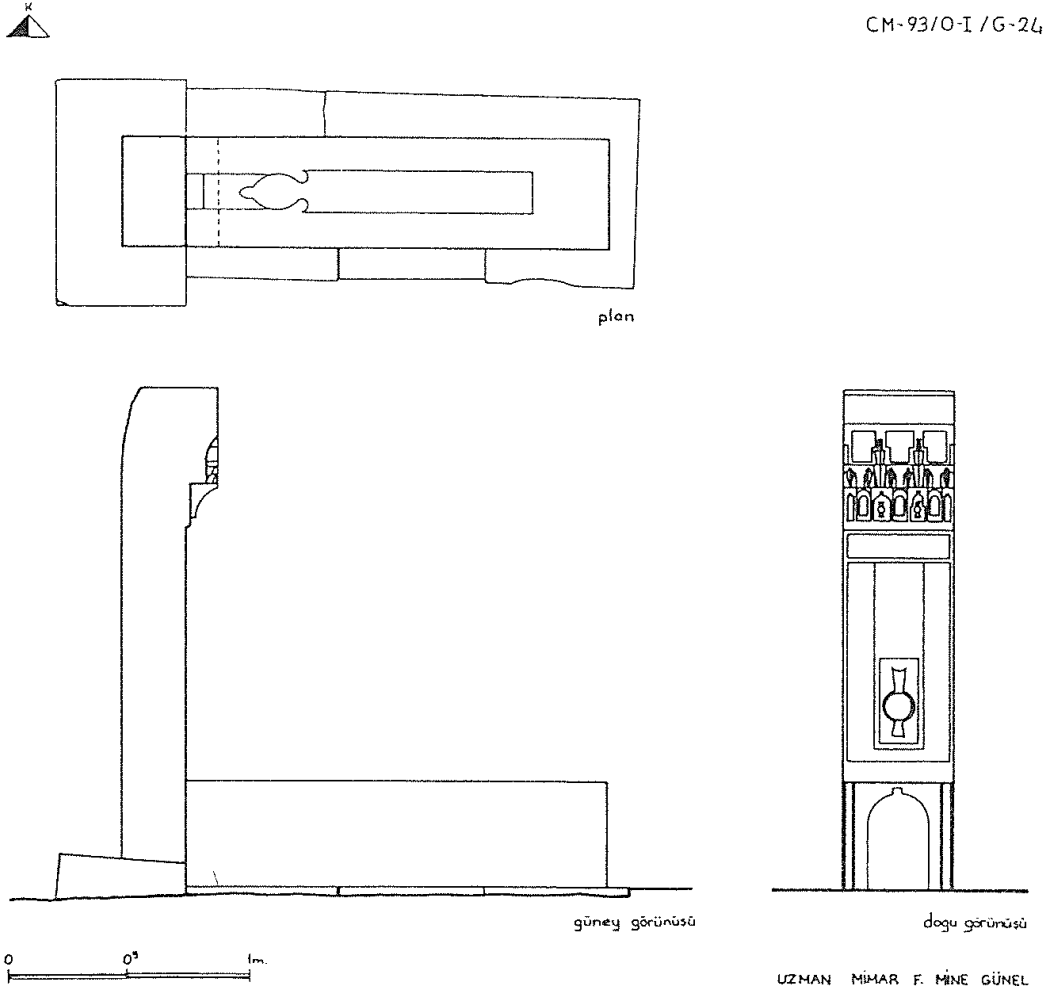
1995 KAZILARI:

1995 yılı kazı çalışmaları 14-30 Ağustos tarihleri arasında, I-Kazı Çalışmaları, II-Onarım Çalışmaları, III-Su Altında Kalacak Mezar Taşlarının Tesbit Çalışması, IV-Çevre Düzenlemesi olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

ÇM-94/S-II koduyla 5x5 m.ölçülerindeki ve 7 katmanı açılan sondajda bu yıl 4 katman daha inilerek zemine ulaşılmıştır. Bu dört katmanda, üzeri tuğla ile kapatılmış, toplu ölü yakımı için kullanılan kremasyon fırını bulunmuştur. Toprağın aşırı nemli

Abdüsselâm Uluçam

olmasından dolayı tuğlalar erimiş halde olup, toplu halde yakılmış iskelet küllerine rastlanılmıştır (Res.11).

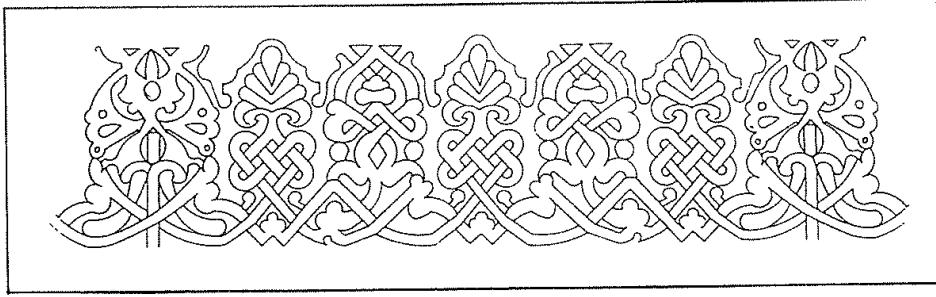
Şek. 7- Şahideli mezar örneği.

ÇM-94/S-II açmasının doğu tarafına bitişik olarak 5x5 m. ölçülerindeki alanın in-situ plânı çıkarılarak açılması kararlaştırılmıştır. 30 cm. kotlarında 4 katman açılmış A ve B karelerin bir ve ikinci katlarında prizmatik sandukalı 2 adet müslüman mezarına rastlanmıştır. Bu mezarların arasında üçüncü katmanda yine bir adet müslüman iskeleti çıkmıştır. ÇM-94/S-II seviyesine gelince, dalgaların mezarlığı tahrip edeceği endişesiyle sondaj çalışmasına son verilmiştir.

Mezarlığın oluşumunu tam anlamak ve bazı spekülasyonları önlemek amacıyla tepe noktasında bir açma daha yapılmasına karar verilmiştir. Açma alanının in-situ plânı çıkarıldıktan sonra kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 20x2 m. ölçülerinde ve 30 cm.lik kotlarla 4 katman açılmıştır. A, B, C, D karelerin birinci katmanlarında yeni

Eski Erciş Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazıları

Müslüman iskeletleri bulunmuş, aynı karelerin ikinci ve üçüncü katmanlarında üç adet çatma lahit içinde müslüman iskeletleri ortaya çıkmıştır. Yoğun müslüman mezarları ve iskeletleri çevre halkının tepkisini de çektiğinden in-situ halde yerlerinde bırakılmış ve ÇM-94/S-II sondaj seviyesine kadar 2 kat daha müslüman mezarı olduğu tahmin edilerek sondaj çalışmasına son verilmiş ve açılan çukur tekrar kapatılmıştır.

Şek. 8- Sanduka süslemelerinden örnek.

ÇM-94 sondaj II açmasının kuzeyinde, dalgaların kısmen yıktığı alanda kültür tabakalarını anlamak amacıyla 10x25 m.lik bir düzeltme yapılmış, katmanların tamamen mezarlardan oluştuğu anlaşılmıştır.

ONARIM ÇALIŞMALARI:

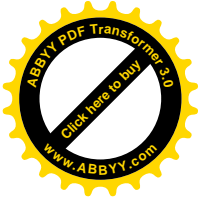
ÇM-93/Doğu Bandı'nda önceki dönemlerde yapılan onarımlarda C karedeki 9-10, 8 ile H karedeki 34 no'lu mezarların define avcıları tarafından şahidelerinin kırılıp, sandukalarının kaldırılarak çevreye atıldığı ve sanduka altlarının kazılarak tahrip edildiği gözlenmiştir. Bu tahribata rağmen 8-10 no'lu mezar doldurularak sandukası (0) kotuna göre yerleştirilmiş, ortadan kırılan şahidesi restore edilip yerine konulmuştur. 9 no'lu mezarın içi doldurularak sandukası (0) kotuna göre düzeltilmiş, H karedeki 34 no'lu mezar da aynı şekilde yeniden restore edilmiştir.

SU ALTINDA KALACAK OLAN MEZAR TAŞLARININ TESPİT ÇALIŞMASI

Van Gölü'nün yükselmesi nedeniyle geçen kazı sezonlarında pek çok mezar taşı su tehlikesinden dolayı uygun yerlere taşınmıştır. Bu sezon da kalan mezarları kurtarmak amacıyla yüzey araştırması yapılmış, kurtarılması gereken 72 adet mezar tespit edilmiştir. Ancak mezarlığın aşırı su emmesi sonucu bataklık haline gelmesi yüzünden mezarların uygun yere taşınması imkanı olmamıştır.

ÇEVRE DÜZENLEMESİ:

Su seviyesinin 1650.32 m. kotuna yükselmesi sebebiyle mezarlığın büyük bir bölümü su altında kaldığından, adanın yeni topografik haritası çıkarılmıştır.

Abdüsselâm Uluçam

Kazı alanlarının (ÇM-92, ÇM-93, ÇM-94, ÇM-95) ince temizlikleri tekrar yapılmıştır. Kazı ve restorasyon çalışmalarının her aşamasında büyük bir titizlikle dia, negatif ve video çekimleri gerçekleştirilmiştir.

Bu yılki kazı çalışmaları sırasında herhangi bir envanterlik esere rastlanılmamıştır. Çalışmalar sırasında kırılmış ve çoğu çamurlaşmış vaziyette bol miktarda içine kül konulan urne parçası bulunmuştur.

1995 kazı sonucunda Çelebibağı Mezarlığı'nın tamamen mezarlık (nekropol) olarak kullanıldığı, yerleşim yeri olmadığı kanaatine varılmıştır.

Göl seviyesinden + 2 m.ye kadar olan kısımlar toprağın gevşek olması sebebiyle su observesine uğradığından balçık haline gelmiş ve zeminde çalışma imkânı bırakmamıştır. Göl sularının daha da yükselmesi halinde, her döneme ait bazı ünik eserlerin başka yere taşınması dışında Çelebibağı tarihi mezarlığındaki çalışmalar sona ermiştir.

SONUÇ

Tüm olumsuzluklara rağmen, Çelebibağı Mezarlığı'nda gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmaları kültür tarihi açısından önemli bulgular ortaya koymuştur. Öncelikle Önasya Arkeolojisi ile uğraşan bilim adamlarının "höyük" olarak nitelendirdiği mezarlığın, eski çağlardan beri aynı amaçla kullanılan bir **nekropol** olduğu anlaşılmıştır. Yine çok az sayıdaki literatürde adı geçen Çelebibağı Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının "isim ve tarihleri bulunmayan bir-iki örnek olduğu" kaydedilmişken, kazılar sonunda isim ve tarihleri bulunan, bölge tarihine ışık tutacak nitelikte pekçok yazılı mezar taşı ortaya çıkarılmıştır.

İkisi kare, diğeri sekizgen plânda yapılmış üç mezar anıtı, toprak altındaki akıt türü mezarlarla türbe-kümbet şeklinde gelişen görkemli mimarî örnekler arasında yeni bir tür oluşturmaktadır. Ayrıca Kuzey Mezar Anıtı'ndaki levha şeklinde düzenlenmiş mihrab, İslâm Sanatı'nın Anadolu'daki en erken örnekleri arasında yer almaktadır.

Kapaklı Sanduka türündeki Selçuklu mezarları, mimarî form ve örgülü çiçekli kûffî harflerle yazılmış kitabeleri ile Ahlatşahlar Dönemi'nin XII. yüzyıldan kalan en nadide örnekleridir. Tek blok taştan oluşan prizmal sandukaları, başucuna dikilen mukarnas tepelikli şahideleriyle Karakoyunlu mezar taşları da, yazı ve süslemeleriyle Selçuklu geleneğini devam ettiren sanat çevresi içinde şekillendirilmiş, o dönemin ölüm anı ile Ahiret ümidi arasındaki inanç dünyasını yansıtan yazılı metinleriyle, kişileri ve ölüm tarihlerini belgelemektedir. Çelebibağı Mezarlığı Kazıları, Ortaçağ Arkeolojisi'nin Doğu Anadolu'daki kültür varlıklarının somut örneklerini gün ışığına çıkaran küçük bir çalışma olarak görülebilir.

Prof. Dr. Abdüsselâm Uluçam*

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Van.